



शाश्वत विकासासाठी शिक्षण

प्रा. डॉ. टी. एम. गुरुनूले

सहयोगी प्राध्यापक व अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख

श्री रेणूकादेवी कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, माहरु, जि. नांदेड.

Corresponding Author – प्रा. डॉ. टी. एम. गुरुनूले

DOI - 10.5281/zenodo.15250973

गोष्टावारा:

शिक्षण हे जगभरातील शाश्वतता प्राप्त करण्यासाठी एक महत्त्वाचे साधन आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून लोकांना शाश्वत विकास समजून घेण्यास आणि त्याचा लाभ घेण्यास मदत होते. शाश्वत विकासामागील मूलभूत तत्त्व म्हणजे आपल्या सर्वांनी सामायिक केलेल्या आर्थिक, सामाजिक आणि पर्यावरणीय परिस्थितींचे संयोजन करणे होय. संपूर्ण शिक्षण प्रणालीच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना शाश्वत भविष्य साध्य करण्यासाठी आणि आपल्या समाजात परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी काय करण्याची आवश्यकता आहे याचे ज्ञान मिळते. शिक्षणातील अतिरिक्त शिक्षण, शांततेच्या संस्कृतीचे शिक्षण, लैंगिक-समान संधी, मानवी हक्कांचा आदर, आरोग्य शिक्षण, लोकसंख्या शिक्षण, संरक्षणासाठी शिक्षण आणि शाश्वत वापरासाठी नैसर्गिक संसाधने व्यवस्थापित करणे आवश्यक आहे. जगभरातील विद्यार्थी आणि नागरिकांमध्ये जागरूकता निर्माण करण्यासाठी शिक्षणाला रचनात्मक साधनात रूपांतरित करणे आवश्यक आहे. शिक्षण हे नैसर्गिक संसाधनांच्या शाश्वत वापराशी सुसंगत असलेल्या मानवी गरजांचा आदर करते आणि जागतिक एकता, जागरूकतेला प्रोत्साहन देते. शाश्वत विकासाच्या शिक्षणकडे हे सर्व समुदायांच्या अर्थव्यवस्थेचे, पर्यावरण आणि सामाजिक कल्याणाचे दीर्घकालीन भवितव्य ठरवणारे निर्णय कसे घ्यायचे हे शिकण्याचा सराव म्हणून पाहिले जाते. अशा प्रकारे शाश्वत विकासासाठी शिक्षण मानव आणि निसर्ग यांच्यातील समतोल राखण्याचा मार्ग दाखविते.

किंवदंती: विकास, शिक्षण, शाश्वत विकासासाठी शिक्षण, लोक, समाज, पर्यावरण, पिढी, गरज, जग.

प्रस्तावना:

सामाजिक जागरूकता, शिक्षण आणि प्रशिक्षण हे शाश्वततेच्या दिशेने समाजाच्या प्रगतीवर परिणाम करणारे प्रमुख घटक आहेत. आपल्या समाजात काय टिकाऊ आहे आणि काय नाही हे ओळखून आपण जलसंधारण, ऊर्जेचा अनुत्पादक वापर, वाढलेले प्रदूषण, खाजगी वाहतुकीचा अतिवापर, मानवी हक्कांचा गैरवापर, उपभोक्तावाद इ. सारख्या समस्यांची यादी त्वरीत तयार करू शकतो. शाश्वत विकासाचा उद्देश आपल्या आर्थिक, पर्यावरणीय आणि सामाजिक गरजा स्थिर करणे,

आपल्या वर्तमान आणि भावी पिढ्यांसाठी समृद्धीची अनुमती देणे हा आहे. शाश्वत विकास आर्थिक, पर्यावरणीय आणि सामाजिक समस्यांना एकत्रितपणे करून तसेच प्रमुख नैसर्गिक संसाधनांचा अतिवापर टाळून एक मजबूत समुदाय विकसित करण्याच्या आणि बनण्याच्या दीर्घकाळ चाललेल्या एकात्मिक प्रक्रियेवर अवलंबून आहे. शाश्वत विकास हे केवळ तांत्रिक उपाय, राजकीय देखरेख किंवा आर्थिक मध्यस्थीद्वारे व्यवस्थापित केले जाऊ शकत नाही. म्हणून आपले विचार आणि वागण्याच्या पद्धतीत आपल्याला बदल करावे लागतील. यासाठी सर्व टप्प्यांवर आणि सर्व

सामाजिक दृष्टीकोनातून शाश्वत विकासाला समर्थन देणारे दर्जेदार शिक्षण आवश्यक आहे. शाश्वत विकासाचा विचार हा पर्यावरणाच्या सिद्धांतातील एक महत्त्वाचा विचार आहे यावर व्यावसायिक नेते, धोरण कार्यकर्ते आणि शिक्षणतज्ञांकडून मोठ्या प्रमाणात अभ्यास करण्यात आला आहे.

शाश्वत विकासामागील मूलभूत तत्त्व म्हणजे आर्थिक, सामाजिक आणि पर्यावरणीय संयोजन तयार करणे. योग्य परिसंस्था शिवाय आपल्यासाठी आणि भावी पिढ्यांसाठी एक चांगला समाज आणि आर्थिक विकास अशक्य आहे. सामाजिक परिणाम पर्यावरणाच्या सीमांच्या पत्तीकडे न जाता संपूर्ण लोकसंख्येच्या मूलभूत गरजा पूर्ण करतो आणि आर्थिक परिमाण म्हणजे सामाजिक आणि पर्यावरणीयदृष्ट्या टिकाऊ गोष्टी करण्याच्या मर्यादेत उद्दिष्टे ओळखण्याचा एक मार्ग आहे. म्हणून शाश्वत विकासासाठी शिक्षणाचा उद्देश सर्वांना शिक्षित करणे, विद्यार्थी, समुदाय, कॉर्पोरेट समुदाय इत्यादींना सध्याच्या जगात शाश्वत विकासाचे महत्त्व आणि गरज याविषयी माहिती देणे हा आहे.

शाश्वत विकासाचा संबंध केवळ पर्यावरणाशीच नव्हे तर सामाजिक आणि आर्थिक पैलूंच्या विकासाशी संबंध आहे. तसेच शाश्वत विकासाचा अध्यापन, हवामानातील परिवर्तन, आपत्ती जोखीम कमी करणे, जैवविविधता, दारिद्र्य कमी करणे आणि अन्न आणि पाण्याचा शाश्वत वापर याच्याशी देखील संबंध आहे. म्हणून याचा अभ्यास करणे आणि शिकण्याची तंत्रे देखील विकसित करणे आवश्यक आहे त्यामुळे अभ्यासक शाश्वत विकासासाठी कृती करण्यास प्रवृत्त होतात. त्यानुसार शाश्वत विकासासाठी शिक्षण, टिकात्मक विचार, भविष्यातील परिस्थितीची कल्पना करणे आणि परस्पर निर्णय घेणे यासारख्या क्षमतांना चालना मिळते.

शाश्वत विकासासाठी शिक्षण हे मानव आणि पर्यावरणातील प्रत्येक घटकाला जोडणारे परस्परावलंबनातील एक महत्त्वाचे शैक्षणिक साधन

आहे. 1987 च्या ब्रंडलँड अहवालात "शाश्वत विकासासाठी सर्वांच्या मूलभूत गरजा पूर्ण करणे आणि चांगल्या जीवनासाठी त्यांच्या आकांक्षा पूर्ण करण्याच्या सर्व संधींचा विस्तार करणे आवश्यक आहे" असे नमूद करून या दृष्टीकोनातून एक अतिशय महत्त्वाचा मुद्दा जोडला आहे. अर्थव्यवस्था, समाज आणि पर्यावरण या तीन स्तंभांवर आधारित शाश्वत विकासासाठी शिक्षण ची भूमिका लोकांचा स्वतःबद्दल, समाजाबद्दल आणि पर्यावरणाबद्दलच्या प्रचलित धारणा आणि दृष्टीकोन बदलण्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहे. शाश्वत विकासासाठी शिक्षण ची कल्पना आंतर-पिढीतील समानता, लैंगिक समानता, सामाजिक सहिष्णुता, दारिद्र्य निर्मूलन, पर्यावरण संरक्षण आणि नूतनीकरण यासारख्या शाश्वततेवर आधारित आहे. सरकार, समाज आणि शाळांना नियमितपणे ज्ञान, तत्त्वे, कौशल्ये आणि मूल्ये यांचे वर्गीकरण करण्यास मदत करू शकतात कारण ते शिक्षणाच्या उभारणीत आणि शाश्वतता सुधारण्यासाठी विद्यमान शिक्षणाची पुनर्रचना करण्यास मदत करतात.

उद्दिष्टे:

1. शाश्वत विकासासाठी शिक्षणाचा अभ्यास करणे.
2. शाश्वत विकासासाठी शिक्षण समोरील आव्हाने समजून घेणे.

संशोधन पद्धती:

प्रस्तुत संशोधन जर्नल्स, मासिके, लेखांमधून प्राप्त केलेल्या दुय्यम माहितीवर आधारित आहे. अभ्यासाच्या उद्दिष्टांच्या नुसार अभ्यासासाठी वापरलेली संशोधन रचना वर्णनात्मक प्रकारची आहे. निर्धारित उद्दिष्टांच्या विश्लेषणातील निरीक्षण, संशोधन अभ्यासाचा अधिक अचूकता आणि सखोल अभ्यास करण्यासाठी ही संशोधन रचना स्वीकारण्यात आली. दुय्यम माहितीचा वापर अभ्यासाच्या उद्देशाने

सर्वसमावेशकपणे वापरला आहे. विविध बातम्या लेख आहेत, पुस्तके आणि वेब वापरले आहे.

शाश्वत विकासासाठी शिक्षण अर्थ आणि व्याख्या:

सन 1998 मध्ये शाश्वत विकास शिक्षण पॅनेलच्या मते: "शाश्वत विकासासाठी शिक्षण हे आपल्या जीवनाचा दर्जा आणि पुढील पिढ्यांचे जीवनमान टिकवून ठेवण्यासाठी आणि सुधारण्यासाठी आवश्यक असलेले शिक्षण आहे. हे व्यक्ती, समुदाय, गट, व्यवसाय आणि सरकार यांना जगण्यासाठी आणि शाश्वतपणे कार्य करण्यासाठी सुसज्ज करण्यासाठी आहे; तसेच त्यांना पर्यावरणीय, सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांबद्दल माहिती देते.

युनेस्कोच्या मते, "शाश्वत विकासासाठी शिक्षण विद्यार्थ्यांना सांस्कृतिक विविधतेचा आदर करत पर्यावरणीय अखंडता, आर्थिक व्यवहार्यता, वर्तमान आणि भावी पिढ्यांसाठी न्याय्य समाजासाठी माहितीपूर्ण निर्णय घेण्यास आणि जबाबदार कृती करण्यास सक्षम करते".

जागतिक पर्यावरण आणि विकास आयोगाने 1987 मध्ये शाश्वत विकासाची व्याख्या केली, "मानवतेमध्ये भविष्यातील पिढ्यांच्या स्वतःच्या गरजा पूर्ण करण्याच्या क्षमतेशी तडजोड न करता वर्तमान गरजा पूर्ण करतो याची खात्री करण्यासाठी विकास शाश्वत करण्याची क्षमता आहे".

"शाश्वत विकासाला चालना देण्यासाठी आणि पर्यावरण आणि विकास समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी लोकांची क्षमता सुधारण्यासाठी शिक्षण महत्त्वपूर्ण आहे. पर्यावरण आणि नैतिक जागरूकता, मूल्ये आणि वृत्ती, कौशल्ये आणि वर्तन शाश्वत विकासाशी सुसंगत निर्णय घेण्यास प्रभावी लोकसहभाग मिळवण्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहे."

थोडक्यात शाश्वत विकास म्हणजे भविष्यातील पिढ्यांच्या त्यांच्या स्वतःच्या गरजा पूर्ण करण्याच्या क्षमतेशी तडजोड न करता वर्तमान गरजा पूर्ण करणारा विकास म्हणता येईल.

पृथ्वीला शाश्वत विकासाची गरज आणि शाश्वत विकासासाठी शिक्षणाची गरज न पडता आताच्या जीवनाची गुणवत्ता सुधारेल अशा गोष्टी वैयक्तिकरित्या आणि समूहिकरित्या प्रयत्न होणे गरजेचे आहे. आधुनिक तंत्रज्ञान हे उद्योग आणि कृषी आधुनिक समाजाच्या इतर विकासात्मक व्यवहार नैसर्गिक जगामध्ये प्रदूषण वाढवणारे आणि पर्यावरणाचे प्रचंड नुकसान करणारे आहेत. औद्योगिक वाहनांमधून निघणाऱ्या धूर आणि वायूंमुळे वातावरणात कार्बन डायऑक्साइडचे प्रमाण वाढले आहे. उद्योग आणि खाणकाम तून निघणारे सांडपाणी जलस्रोत दूषित करत आहेत आणि जमीन खराब करत आहेत. खताचा उच्च डोस तलाव प्रदूषित करत आहे. जमिनीतील कीटकनाशकांचे अवशेष जलस्रोतांची दूषित करतात. शेतीसारख्या विकासात्मक धोरणामुळे मुळे वाळवंटीकरण आणि अनुवांशिक विविधता कमी होत आहे त्यामुळे हवा आणि पाण्याचे प्रदूषण हे आव्हान आहे जे लोकसंख्येच्या आणि परिसंस्थेच्या आरोग्याशी घनिष्ठपणे जोडलेले आहे. अंतर्देशीय जल स्रोत आणि किनारी भाग हे आतापर्यंत कचऱ्याचे डंपिंग ग्राउंड मानले गेले आहेत, त्यामुळे जलचर आणि सागरी जीवनावर परिणाम होत आहे. पर्यावरणाचा ऱ्हास म्हणजे स्थानिक परिसंस्थेचा किंवा संपूर्ण जैवमंडलाचा, मानवी व्यवहारामुळे बिघडले आहे. पर्यावरणाच्या ऱ्हासाचा दीर्घकालीन परिणाम मानवी लोकसंख्येची अस्थिरता असू शकतो. त्यासाठी नवीन संस्थात्मक स्वरूपांची आणि शैक्षणिक संस्थांची गरज आहे जी मोबाइल, समन्वयात्मक, सर्जनशील, भविष्याभिमुख आहेत जी नवीन उद्दिष्टे आणि नवीन ऐतिहासिक स्वरूपाच्या शिक्षणाच्या अंमलबजावणीस प्रोत्साहन देतात. हे करण्यासाठी, जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांमध्ये शाश्वत विकासाची तत्त्वे समाविष्ट करणे आवश्यक आहे. जीवनाच्या या क्षेत्रांचा विचार केवळ वैयक्तिक पातळीवरच नाही तर समाजाच्या पातळीवर केला पाहिजे. शाश्वत विकासामध्ये प्रादेशिक आणि जागतिक सहकार्याला लक्षणीय वाव आहे. शाश्वतता साठी

शिक्षण हा आजीवन शिकण्याच्या प्रक्रियेचा नवीनतम नमुना आहे ज्यामुळे समस्या सोडवण्याची नाविन्यपूर्ण कौशल्ये, वैज्ञानिक, तांत्रिक, सामाजिक साक्षरता आणि जबाबदार कृती करण्याची वचनबद्धता असलेल्या जाणकार आणि सहभागी नागरिकांना पर्यावरणाच्या दृष्टीने सुदृढ सुनिश्चित करण्यात मदत होईल. याचा अर्थ असा की शिक्षण हे सामाजिक, आर्थिक-सांस्कृतिक जीवनासाठी अपेक्षित असले पाहिजे आणि ते आपल्या सर्वांसाठी इष्ट शाश्वत भविष्याचा भाग बनले पाहिजे. त्यासाठी शाश्वत विकासाकडे नेणाऱ्या गृहितकांकडे नेणारे जेव्हा शक्य असेल तेव्हा समाजाच्या प्रत्येक क्षेत्रात एकत्र येणे आवश्यक आहे. असे झाल्यास एक नवीन शैक्षणिक नमुना शाश्वत समाजाचे सूक्ष्म मॉडेल असेल. परंतु शिक्षण पद्धतीच्या जुन्या संघटनात्मक स्वरूपात अशा कल्पना प्रत्यक्षात आल्या नाहीत. शाश्वत विकास साधण्याच्या दिशेने ज्ञान, कौशल्य, गंभीर विचार आणि मूल्य विषयक समस्यांना संवेदनशील बनवणाऱ्या शाश्वत विकासासाठी शिक्षण मिळवण्यावर अधिक लक्ष केंद्रित करून शिक्षण व्यवस्थेतील विद्यमान दृष्टिकोनाचे सर्वसाधारण मूल्यमापन करण्याची गरज आहे.

शाश्वत विकासासाठी शिक्षण चा समावेश:

प्राथमिक शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंतच्या संपूर्ण अभ्यासक्रमात केला पाहिजे, योग्य शैक्षणिक तंत्रांचा वापर करून अर्थपूर्ण पद्धतीने केला पाहिजे. भूतकाळात केलेल्या संशोधनाकडे पाहता, जे पर्यावरण जागरूकता निर्माण करण्याशी संबंधित होते आणि शाश्वत विकासावर लक्ष केंद्रित करणाऱ्या चिंतेच्या जगात पर्यावरणीय दृष्टिकोन आणि कल चा अभ्यास करण्याशी संबंधित होते, ते सर्व नागरिकांसाठी शाश्वत वातावरण तयार करण्यासाठी शाश्वत विकासासाठी शिक्षण ची भूमिका महत्वाची आहे.

शाश्वत विकासामध्ये शिक्षणाची भूमिका महत्वाची आहे आणि शिक्षण हा मूलभूत अधिकार

आहे तसेच तो प्रत्येक देशाच्या प्रगतीचा आधार आहे. पालकांना त्यांच्या मुलांना त्यांच्या जीवनात सुरुवात करायची असेल तर त्यांना आरोग्य आणि पोषणाविषयी माहिती आवश्यक आहे. समृद्ध देश कुशल आणि शिक्षित कामगारांवर अवलंबून असतात. येत्या काही दशकांत गरिबीवर मात करणे, हवामान बदलाशी मुकाबला करणे आणि खऱ्या अर्थाने शाश्वत विकास साधणे ही आव्हाने आपल्याला एकत्र काम करण्यास भाग पाडतात. भागीदारी, नेतृत्व आणि शिक्षणातील शहाणपणाच्या गुंतवणुकीमुळे आपण वैयक्तिक जीवन, राष्ट्रीय अर्थव्यवस्था आणि आपले जग बदलू शकतो.

आपल्या समाजाच्या सामाजिक, आध्यात्मिक आणि सांस्कृतिक विकासात शिक्षणाची भूमिका महत्वाची आहे. समाजाचे राहणीमान आणि उपजीविका सुधारण्यासाठी शिक्षण आवश्यक आहे, दर्जेदार शिक्षण लोकांमध्ये विविध कौशल्ये आणि मूल्ये बिंबवली जातात. सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक वातावरणात सक्रियपणे सहभागी होण्यासाठी माहितीपूर्ण आणि जबाबदार निर्णय घेण्यासाठी तयार करतात. शिक्षणामध्ये विशिष्ट कौशल्ये शिकवणे आणि शिकणे, ज्ञानाचे प्रदर्शन, सकारात्मक निर्णय आणि चांगल्या प्रकारे विकसित समाज यांचा समावेश होतो. शाश्वत विकासासाठी शैक्षणिक व्यवस्थेचे मूलभूत उद्दिष्ट 'शाश्वत विचारांच्या नवीन पिढीला शिक्षित करणे' हे आहे, वैश्विक जागतिक दृष्टिकोन असलेल्या कॉस्मो-प्लॅनेटरी जागरूकता जगाचा नेता आहे, त्याची संस्कृती टिकारूपणा, उच्च सामाजिक-सांस्कृतिक गरजा सखोल आहे.

शाश्वत समाजाची निर्मिती:

निर्णय घेण्यास प्रोत्साहन देण्यासाठी स्थानिक, राष्ट्रीय आणि जागतिक स्तरावर नैसर्गिक, सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय प्रणालींच्या परस्परअवलंबनाबद्दल जागरूकता वाढवणे शाश्वत विकासासाठी शिक्षणचे उद्दिष्टे आहेत. शाश्वत विकास, परस्परसंवादी आणि सहभागात्मक कौशल्ये विकसित

करण्यासाठी, निसर्गाच्या स्वातंत्र्याच्या आकलनावर आधारित आणि समस्या सोडवण्याच्या कौशल्यांवर आधारित योग्य पर्यावरणीय समज विकसित करण्यासाठी नागरिकांच्या सक्रिय सहभागास प्रोत्साहन देणाऱ्या वैयक्तिक जीवनशैलीमध्ये दिसून येते. शाश्वत विकासासाठी शिक्षण कार्यबल, सामाजिक सहिष्णुता, पर्यावरणीय कारभारीपणा आणि समुदाय-आधारित निर्णय प्रक्रियेत सहभाग वाढवून आणि सुधारून नागरी क्षमता वाढवते, जे औपचारिक आणि अनौपचारिक शिक्षण एकत्र करून वाढवले जाते. पर्यावरणाच्या गुणवत्तेबद्दल काळजी करण्याची वृत्ती लोकांना कौशल्ये विकसित करण्यासाठी आणि पर्यावरणीय समस्या सोडवण्यासाठी आवश्यक निर्णय आणि कृती करण्याची इच्छा निर्माण करण्यासाठी प्रेरित करणे महत्वाचे आहे.

अशा प्रकारे शाश्वत विकास साधण्यासाठी शिक्षण हा एक अपरिहार्य घटक बनला आहे. शाश्वत विकासासाठी शिक्षण विद्यार्थ्यांना वैयक्तिकरित्या आणि त्यांच्या समाजासाठी भविष्यात काय महत्वाचे आहे याविषयी स्वतंत्र वादविवाद मध्ये भाग घेण्याची संधी देते. हे आपले जग अधिक सुरक्षित, निरोगी आणि अधिक समृद्ध बनवण्याच्या उद्देशाने निर्णय आणि निवडी करण्यासाठी व्यक्ती, गट, समुदाय, संस्था आणि देशांची क्षमता विकसित आणि बळकट करते, अशा प्रकारे जगभरातील लाखो लोकांच्या जीवनाची गुणवत्ता सुधारते. यात प्रक्रियांचा समावेश आहे उदाहरणार्थ प्रतिबिंब, अधिक जागरूकता आणि सशक्तीकरण, नवीन दृष्टीकोन, पद्धती, साधने आणि संकल्पना शोधल्या जाऊ शकतात. म्हणूनच शाश्वत विकासाच्या विकासात मूलभूत तत्त्व म्हणजे प्रत्येक व्यक्तीचा सहभाग, जबाबदारी आणि सामायिक भविष्यातील स्थानिक आणि जागतिक चर्चेसाठी बांधिलकीची कल्पना आहे जी शाश्वत भविष्यात लोकशाहीला मध्यवर्ती भूमिका देते. शाश्वत विकासासाठी शिक्षण हे जागरूकता, कौशल्ये आणि मूल्ये निर्माण करण्याविषयी असल्याने, भविष्यात शाश्वत

विकासासाठी मूल समाजात जबाबदारीने त्याचे स्थान घेऊ शकेल, ज्याचा अवलंब करण्याच्या शैक्षणिक पद्धती वेगळ्या असाव्यात. अध्यापनशास्त्रीय परिस्थिती अशा रीतीने तयार केली पाहिजे जी मुलाला त्याच्या सभोवतालच्या जगाबद्दल संवेदनशील बनवते आणि त्याच्या सभोवतालच्या आणि त्याच्या स्वतःच्या अनुभवांमधून अर्थ निर्माण करते. अशा प्रकारे शाश्वत विकासासाठी शिक्षण हे शिक्षणाचे एक दृष्टीकोन आहे जे सांस्कृतिक परंपरा आणि पृथ्वीच्या नैसर्गिक संसाधनांचा आदर करून मानवी आणि आर्थिक सुरक्षितता संतुलित करण्याचा प्रयत्न करते.

शाश्वत विकासासाठी पर्यावरण शिक्षणाचा उदय:

पर्यावरण शिक्षणामागील कल्पना १९६९ पासून पाहिल्या जाऊ शकतात आणि UNESCO, UNICEF आणि UNEP सारख्या आंतरराष्ट्रीय संस्थांकडून मिळालेल्या प्रेरणेने पर्यावरणाच्या विकासासाठी या उपक्रमाचा लाभ घेतला आहे. UNEP ने 5 जून 1974 रोजी पर्यावरणीय मुद्द्यांवर जागरूकता निर्माण करण्यासाठी प्रथमच जागतिक पर्यावरण दिन साजरा केला. UNESCO ने बेलग्रेड, युगोस्लाव्हिया येथे एक परिषद प्रायोजित केली त्या दरम्यान बेलग्रेड चार्टर तयार करण्यात आला आणि पर्यावरण शिक्षणाची मूलभूत रचना तयार केली गेली. त्याचप्रमाणे 1977 मध्ये युनेस्कोने संयुक्त राष्ट्र पर्यावरण कार्यक्रम (UNEP) च्या सहकार्याने तिबिलिसी, जॉर्जिया प्रजासत्ताक येथे पर्यावरण शिक्षणावरील आंतरराष्ट्रीय परिषद आयोजित केली होती. तिबिलिसी परिषदेतील प्रतिनिधींनी तिबिलिसी जाहीरनामा स्वीकारला, त्यामध्ये जीवन आणि पर्यावरणाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी लोकांमध्ये जागरूकता आणि मूल्य निर्माण करण्यासाठी पर्यावरणीय शिक्षणाचा युक्तिवाद केला गेला.

पर्यावरणीय शिक्षणाची उद्दिष्टे:

तिबिलिसीमधील सर्वात महत्त्वाचा परिणाम म्हणजे पर्यावरणीय शिक्षणाच्या उद्दिष्टांचे स्पष्टीकरण उदा: जागरूकता, ज्ञान, दृष्टीकोन, कौशल्ये आणि सहभाग. जगभरातील बहुतेक पर्यावरण शिक्षकांनी ही उद्दिष्टे स्वीकारली आहेत. या उद्दिष्टांचे समर्थन करण्यासाठी एक संक्षिप्त स्पष्टीकरण दिले आहे:

- जागरूकता – सामाजिक गट आणि मानवांना एकूण पर्यावरण आणि त्याच्याशी संबंधित समस्या बदल जागरूकता आणि संवेदनशीलता प्राप्त करण्यास मदत करण्यासाठी.
- ज्ञान - सामाजिक गट आणि व्यक्तींना विविध प्रकारचे अनुभव मिळविण्यात मदत करण्यासाठी आणि पर्यावरण आणि त्याच्याशी संबंधित समस्यांची मूलभूत समज प्राप्त करण्यासाठी.
- दृष्टीकोन - सामाजिक गट आणि व्यक्तींना मूल्यांचा संच आणि पर्यावरणाबद्दल चिंतेची भावना आणि पर्यावरणीय सुधारणा आणि संरक्षणामध्ये सक्रियपणे सहभागी होण्यासाठी प्रेरणा प्राप्त करण्यास मदत करण्यासाठी.
- कौशल्ये – सामाजिक गट आणि व्यक्तींना पर्यावरणीय समस्या ओळखण्यासाठी आणि सोडवण्यासाठी कौशल्ये आत्मसात करण्यात मदत करण्यासाठी
- सहभाग – सामाजिक गट आणि व्यक्तींना पर्यावरणीय समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी सर्व स्तरांवर सक्रियपणे सहभागी होण्याची संधी प्रदान करणे.

शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे:

'शाश्वत विकास' हा शब्द ब्रुंडलँड कमिशनच्या "आमचे सामान्य भविष्य" (1987) ग्रो हार्लेम ब्रंडलँड यांच्या अध्यक्षतेखालील अहवालानंतर स्पष्टपणे ओळखला गेला. 1987 मध्ये

यूएन जनरल असेंब्लीमध्ये याला पहिल्यांदा मान्यता देण्यात आली आणि शाश्वत विकासाला चालना देण्यासाठी शिक्षणाची समांतर संकल्पना देखील उदयास आली. विद्यमान आर्थिक वातावरण आणि नैसर्गिक संसाधनांची घसरण लक्षात घेऊन, शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे लोकसंख्येच्या जास्तीत जास्त समाधानावर लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे परंतु संसाधनांचा अधिक कार्यक्षम वापर करणे देखील आवश्यक आहे. ब्रुंडलँड अहवाल दर्शविते की, शाश्वत विकासाची उद्दिष्टांच्या तीन श्रेणींमध्ये व्याख्या केली जाऊ शकते:

आर्थिक व्यवस्थेची उद्दिष्टे:

तंत्रज्ञान क्षेत्रात उत्पादित वस्तू आणि सेवांची संख्या वाढवणे, खनिज स्रोत प्रवाहाचा कार्यक्षम वापर वाढवणे, जैविक, ऊर्जा आणि माहिती प्रवाह तसेच अनुकूली तंत्रज्ञान, खनिज संसाधने आणि पुनर्प्रक्रिया उत्पादने

सामाजिक व्यवस्थेची उद्दिष्टे:

स्थानिक, राष्ट्रीय किंवा जागतिक स्तरावर सामाजिक करार भागीदारांमधील वस्तू आणि सेवांचे समान वाटप; सामाजिक-आर्थिक विकासामध्ये समाजातील सर्व सदस्यांचे पुरेसे प्रशिक्षण; सामाजिक आणि आर्थिक लवचिकता आणि स्व-नियमन प्रदान करणाऱ्या राजकीय, संस्थात्मक किंवा माहिती व्यवस्थापन प्रणालींशी संबंधित स्थिर संरचना आणि यंत्रणा तयार करणे, वापरणे आणि अनुकूल करणे; सहसंबंध प्रणाली उत्क्रांती आर्थिक, सामाजिक आणि पर्यावरणीय; संधीचे जलद रूपांतर करण्यासाठी सांस्कृतिक विविधता जतन करणे.

इकोलॉजिकल सिस्टीमची उद्दिष्टे:

जैवविविधता राखणे या योजनेला भू-जैव क्षेत्रातील बदलत्या परिस्थितीशी जुळवून घेण्याच्या शक्यतेच्या समर्थनासाठी; स्व-नियमनाची अनुपालन

यंत्रणा; आणि बायोस्फीअर मधील नैसर्गिक चक्राचा काळ.

शाश्वत विकासाचे महत्त्व:

1992 मध्ये रिओ दि जानेरो येथे आयोजित पृथ्वी शिखर संमेलन म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या संयुक्त राष्ट्रांच्या पर्यावरण आणि विकासावरील जागतिक परिषदेत (WCED) आंतरराष्ट्रीय स्तरावर आले आणि ब्रुंडलँडने सादर केलेल्या शब्दावलीचा जोरदार प्रभाव पडला. 'शाश्वत विकास' ही संकल्पना अधिक ठोस बनवण्यासाठी हा एक महत्त्वाचा टप्पा होता. याने एक स्पष्ट संदेश दिला की आपल्या वागणुकीतील आणि वृत्तीतील बदलांमुळे संपूर्ण मानवजातीसाठी शाश्वत भविष्य घडवण्यासाठी आवश्यक असलेले बदल घडतील हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी पर्यावरण आणि विकासाबाबत शिक्षण, जनजागृती आणि प्रशिक्षणावर भर देण्याची शिफारस करण्यात आली होती. रिओ दि जानेरो येथील WCED परिषदेच्या दहा वर्षांनंतर 2002 मध्ये जोहान्सबर्गमध्ये शाश्वत विकासाच्या अजेंडाचा पुनरुज्जीवन करण्यासाठी आणि उदयोन्मुख आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी प्रयत्न करण्यासाठी त्याच्या सदस्य राष्ट्रांना प्रेरणा देण्यासाठी एक नवीन परिषद आयोजित करण्यात आली होती. कोणतेही नवीन करार केले नसले तरी नवीन अंमलबजावणी योजना विकसित केली गेली. हा पाया 2005 ते 2014 पर्यंत शाश्वत विकासासाठी UN दशकासाठी शिक्षणासाठी (UNDESD) घातला गेला. युनेस्को आता दशकाचे नियोजन आणि अंमलबजावणी योजना विकसित करण्यासाठी जबाबदार आहे. अशा प्रकारे ESD (एज्युकेशन फॉर सस्टेनेबल डेव्हलपमेंट) या संकल्पनेला ठोस स्वरूप आले. हे दशक 'अशा जगाच्या जागतिक दृष्टीचा पाठपुरावा करते जिथे प्रत्येकाला दर्जेदार शिक्षणाचा लाभ घेण्याची आणि शाश्वत भविष्यासाठी आणि सकारात्मक सामाजिक परिवर्तनासाठी आवश्यक मूल्ये, आचरण आणि जीवनशैली जाणून घेण्याची संधी आहे'. UNESCO ने

आखलेल्या दशकाचे उद्दिष्ट म्हणजे शाश्वत विकासाची तत्त्वे, मूल्ये आणि पद्धती शिक्षण आणि शिक्षणाच्या सर्व टप्प्यांमध्ये एकत्रित करणे. हे वर्तनातील बदलांना प्रेरणा देण्याचे उद्दिष्ट आहे जे अधिक टिकाऊ भविष्य निर्माण करेल. डिकेड फॉर एज्युकेशन फॉर सस्टेनेबल डेव्हलपमेंट (डीईएसडी) चे एक प्रमुख वैशिष्ट्य म्हणजे ईएसडीने सरकार, गैर-सरकारी संस्था, खाजगी क्षेत्र, नागरी समाज आणि सामान्य जनता यांच्यातील विविध भागधारकांना जोडणे आवश्यक आहे. DESD साठी आंतरराष्ट्रीय अंमलबजावणी योजना (IIS) मध्ये, UNESCO ने असे म्हटले आहे की ESD हे मूलतः मूल्यांबद्दल आहे, विशेषतः वर्तमान आणि भविष्यातील पिढ्यांसह इतरांचा आदर, फरक आणि विविधता, पर्यावरण आणि ग्रहाच्या संसाधनांसाठी (UNESCO, 2006) शिक्षण आपल्याला स्वतःला आणि इतरांना आणि व्यापक नैसर्गिक आणि सामाजिक वातावरणाशी असलेले आपले दुवे ओळखण्याचे सामर्थ्य देते; ही धारणा आदर निर्माण करण्यासाठी एक टिकाऊ आधार म्हणून काम करते. न्याय, जबाबदारी, तपास आणि संवाद या तत्त्वांसह; ईएसडीचे उद्दिष्ट आम्हा सर्वांना वर्तन आणि पद्धतींचा अवलंब करण्याच्या दिशेने वाटचाल करणे आहे ज्यामुळे आम्हा सर्वांना मानवाच्या मूलभूत गरजांपासून वंचित न राहता पूर्ण जीवन जगण्यास मदत होईल. पर्यावरण शिक्षणावरील चौथी आंतरराष्ट्रीय परिषद 24 ते 28 नोव्हेंबर 2007 दरम्यान अहमदाबाद, भारतातील पर्यावरण शिक्षण केंद्रात आयोजित करण्यात आली होती. पाच दिवस चालणाऱ्या या परिषदेत 97 देशांतील 1500 हून अधिक स्पर्धक सहभागी झाले होते. भारत सरकारच्या वतीने ही परिषद अहमदाबाद येथील पर्यावरण शिक्षण केंद्र आयोजित केली होती. भारत सरकारची दोन मंत्रालये म्हणजे मानव संसाधन विकास मंत्रालय आणि पर्यावरण आणि वन मंत्रालय या कार्यक्रमाचे सह-आयोजक होते, जे UNESCO आणि UNEP द्वारे प्रायोजित होते. तिबिलिसी घोषणेपासून पर्यावरण शिक्षण (EE) च्या शिस्त आणि शाश्वत विकासासाठी

(ESD) मध्ये EE ची भूमिका काय आहे हे समजून घेणे हे या परिषदेचे उद्दिष्ट आहे. शाश्वत भविष्याच्या उभारणीसाठी EE आणि ESD एकमेकांना कसे भागीदार आणि बळकट करू शकतात याचा विचार करण्याची संधी परिषदेने दिली. 1992 मध्ये रिओ दि जानेरो येथे झालेल्या पृथ्वी शिखर परिषदेनंतर वीस वर्षांनी "शाश्वत विकासावरील संयुक्त राष्ट्र परिषद (रिओ+20)" जून 2012 मध्ये ब्राझीलमधील रिओ दि जानेरो येथे आयोजित करण्यात आली होती. परिषदेत "द फ्युचर वुई वॉन्ट" या अजेंडाला संबोधित करण्यात आले. परिषदेचा समारोप. V च्या अध्यायात "कृती आणि पाठपुरावा साठी फ्रेमवर्क – A. विषयगत क्षेत्रे आणि क्रॉस-सेक्टरल समस्या – शिक्षण 233" असे वर्णन केले आहे "आम्ही शाश्वत विकासासाठी शिक्षणाला प्रोत्साहन देण्याचा आणि शाश्वत विकासाला युनायटेडच्या पलीकडे शिक्षणामध्ये अधिक सक्रियपणे एकत्रित करण्याचा संकल्प करतो. शाश्वत विकासासाठी शिक्षणाचे राष्ट्र दशक". (संयुक्त राष्ट्रे, 2012). वर नमूद केलेल्या परिषदांचे परिणाम विविध पर्यावरणीय शिक्षण कार्यक्रमांसाठी अनेक प्रकारे आधार म्हणून काम करतात. निश्चितपणे सामान्यतः स्वीकारले जाणारे ध्येय विधान आणि संबंधित उद्दिष्टांचा संच या दोन्हीमुळे अनेक शिक्षकांना त्यांच्या कार्यक्रमांसाठी इच्छित परिणामांना अधिक चांगल्या प्रकारे संबोधित करण्याची अनुमती मिळाली आहे. एक समान उद्दिष्ट आणि उद्दिष्टांचा संच या दोन्हीची ओळख करून देण्यासाठी पर्यावरणीय शिक्षणाच्या वैशिष्ट्यांचा विचार करणे आवश्यक आहे. UNESCO ने आंतरराष्ट्रीय अंमलबजावणी योजना (IIS) (UNESCO, 2005a) अंतर्गत शाश्वत विकासासाठी शिक्षण ला प्रोत्साहन देण्याच्या आपल्या प्रयत्नांचा विचार केला ज्यामध्ये मिलेनियम डेव्हलपमेंट गोल्स (MDGs), सर्वासाठी शिक्षण (EFA) आणि संयुक्त राष्ट्र साक्षरता दशक (UNLD) समाविष्ट होते. IIS सात धोरणांसह शाश्वत विकासासाठी शिक्षण च्या चार प्रमुख सुधारणा वर आधारित होते:

शाश्वत विकासासाठी शिक्षण चे चार प्रमुख सुधारणा :

1. दर्जेदार मूलभूत शिक्षणामध्ये प्रवेश आणि धोरण सुधारणे
2. विद्यमान शैक्षणिक कार्यक्रमांची पुनर्रचना करणे
3. शाश्वततेबद्दल सार्वजनिक समज आणि जागरूकता वाढवणे
4. सर्व क्षेत्रांमध्ये स्थिरता वाढवण्यासाठी प्रशिक्षण प्रदान करणे

सात धोरणे:

1. व्हिजन-बिल्डिंग आणि वकिली
2. सल्ला आणि मालकी
3. भागीदारी आणि नेटवर्क
4. क्षमता-निर्माण आणि प्रशिक्षण
5. संशोधन आणि नवकल्पना
6. माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा वापर (ICT)
7. देखरेख आणि मूल्यमापन निष्कर्ष शाश्वत विकासासाठी शिक्षण.

सारांश:

शाश्वत विकास हे पर्यावरण शिक्षणाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे जे सर्व स्तरांवर शिक्षणाचा एक महत्वाचा भाग बनले आहे. आपल्या संवर्धनाची आणि संरक्षणाची जबाबदारी आपणच घेतली पाहिजे. आपण विकास, पर्यावरणाची काळजी घेतो आणि जेव्हा आपण विकासाबद्दल बोलतो तेव्हा ते शाश्वत विकासाबद्दल नैतिक असणे आवश्यक आहे. शाश्वत विकासासाठी शिक्षण हे एक महत्वाचा मार्ग आहे योगहीए शिक्षण दिल्यास त्यांच्या भावी पिढ्यांना तसे वातावरण मिळेल जे त्यांना त्यांच्या गरजा आणि आकांक्षा पूर्ण करण्यासाठी सक्षम करेल. भारतीय अर्थशास्त्रज्ञ आणि विद्वान म्हणून, अमर्त्य सेन यांनी नमूद केले की, "भविष्यातील पिढ्यांना ताजी हवेची उपलब्धता नसेल, एक दूषित वातावरण भविष्यातील

निर्माण होईल आणि पिढ्या खूप श्रीमंत असले तरीही ते अशुद्ध राहिल". सेवन सहभागी करून आणि कृती-केंद्रित दृष्टीकोन समोर ठेऊन सकारात्मक पर्यावरणीय आणि सामाजिक बदलासाठी कृती करण्यास नागरिकांना प्रोत्साहित केल्यास शाश्वत विकासासाठी शिक्षण चे एकंदर उद्दिष्ट साध्ये होण्यास मदत होईल. अशाप्रकारे जगाला अधिक शाश्वत जीवन जगण्याच्या मार्गाकडे नेण्यासाठी शाश्वत शिक्षणात वाढ करणे आवश्यक आहे.

संदर्भ :

1. बॅनर्जी, सर्मिला., आणि दास, अर्पण. (2018, डिसेंबर). शाश्वत विकासाच्या संदर्भात पर्यावरण शिक्षण. जर्नल ऑफ एज्युकेशन अँड डेव्हलपमेंट, 8(16), 179-190.
2. चटराज, संतोष कुमार. (2017, नोव्हेंबर - डिसेंबर). शाश्वत विकासासाठी शिक्षण. इंटरनॅशनल जर्नल ऑफ ट्रेड इन सायंटिफिक रिसर्च अँड डेव्हलपमेंट (IJTSRD), 2(1), 131- 134.
3. निंबाळकर, संजय जे. (2014, मार्च - एप्रिल). शाश्वत विकासासाठी पर्यावरण शिक्षण आणि शिक्षण. इंटरडिसिप्लिनरी स्टडीज (SRJIS), II(XI), 1288-1292 साठी स्कॉलरली रिसर्च जर्नल.
4. पटेल, राजेशकुमार एम. (2017, ऑगस्ट). शाश्वत विकासासाठी शिक्षणाचा एकात्मिक दृष्टीकोन आणि त्याच्या उपयुक्ततेचा अभ्यास. SPET रिसर्च जर्नल ऑफ सोशल सायन्सेस, 05(02), 78-94.
5. रॉय, राजर्षी. (सं.). (2014). शाश्वत विकासासाठी शिक्षण. शिप्रा पब्लिकेशन्स, नवी दिल्ली, भारत.
6. सतपथी, एम. के. (2010). मानव आणि पर्यावरण पर्यावरणविषयक चिंता आणि शाश्वत विकासाचे मानवी परिमाण. एम. के. सतपथी (एड.) मध्ये. शैक्षणिक पर्यावरण आणि शाश्वत विकास. शिप्रा पब्लिकेशन्स, नवी दिल्ली, भारत.
7. शर्मा, नीनू. (2018, जानेवारी). शाश्वत विकासासाठी शिक्षण. इंटरनॅशनल जर्नल ऑफ रिसर्च इन मॅनेजमेंट, इकॉनॉमिक्स अँड कॉमर्स, 08(1), 147-150.
8. <https://www.education.gov.gy/web/index.php/policies/education-for-sustainable-development>
9. <https://www.qs.com/education-for-sustainable-development/>
10. <https://en.unesco.org> 35.
- <https://www.iisd.org> 36.
- www.google.com